

Западни визии

Витана Костадинова

Дефиницията на понятието оксидентализъм, която използвам за отправна точка, е далече от концепцията на Куз Вен, който използва термина, за да опише специфичността на историята на модерността в светлината на нейното зараждане заедно с „рационалния“ капитализъм и европейския колониализъм. Не съвпада и със схващането на Иън Бурума за оксидентализма, формулирано в статията „Произходът на оксидентализма“ като „война срещу конкретна идея за Запада“ и разглеждано (в книгите написани в съавторство с Авишай Маргалит) като „дехуманизираната картина на Запада, нарисувана от враговете му“.

По-скоро виждам употребата на термина в двете посоки, зададени от Керийър в предговора му към редактирания от него сборник есета „Оксидентализъм: образи на Запада“, а именно: вижданията на Запада за самия себе си отвътре (което е неминуемо следствие от проекциите на Ориента като опозиция между Нас и Другите – според концепцията на Саид за ориентализма) и вижданията на Изтока за Запада. За по-голяма яснота, ще се придържам към предложеното от Линдстром разграничение в първото есе от този сборник, който използва термина оксидентализъм само по отношение на източния дискурс за Запада, а западния дискурс за Запада нарича авто-оксидентализъм.

В този ред на мисли, първоначалната ми идея беше да предложи една съпоставка между авто-образите на Запада, заложили в текстовете на авторите, преведени на български в началото на ХХ в., и българските проекции на Запада по това време. За конкретните наблюдения в тази посока зложих на Байроновия „Дон Жуан“ и представената в него английскост, за която използвам обозначението англо-оксидентализъм. Откъси от произведението се появяват на български език и преди това, но през 1919 е вече изцяло преведено, макар и в проза, което предоставя добра база за изследване на връзката между рецепционните процеси и конструираните у нас образи на Запада през първата половина на ХХ в. На този етап желанието ми да проследя представянето на контрастите между Ориента и Оксидента в българската преса от този период остава в проекция – и причината е съвсем прозаична, крайните срокове и безкрайното търсене във вестниците и списанията, които попадат в безтегловното пространство между аналитичния репертоар на Маньо Стоянов и Летописа на статиите от българските списания. За български привкус вмъкнах няколко паралела с пътеписното щрихиране на английското в „До Чикаго и назад“ и „В Лондон“.

Що се отнася до „Дон Жуан“, авторовото заиграване с чужди конструкции за Англия предлага своеобразна двойственост на проекциите на английскостта в текста като видяна и отвътре, и отвън.

* * *

Инцидентно, Байрон споменава Англия и англичаните в началните песни на „Дон Жуан“, но по-концентриран образ създава в т. нар. Английски песни. Това, което прави впечатление е динамичната му гледна точка: на чужденец (през погледа на героя на поемата) или пък (с гласа на повествователя) на британец и изгнаник от родината, пътувал достатъчно, за да има по-широк кръгзор от своите сънародници. Ето как още с Дон-Жуановото пристигане на острова, перспективата към английското се оказва променлива:

Жуан изпита радост щом позна
на Албион суровите предели
(и гордост, че във нашата страна
ще бъде сред търговците умели,
търгуващи навред тъй деловито,
че и вълните чак облагат с мито). (X, 65)¹

Аз лично нямам никаква причина
от Англия да бъда възхитен. (X, 66)

Както отбелязва Ричард Кронин (112), Дон Жуан е пътувал много, но Англия е първата страна, която посещава, където най-важните връзки между хората са икономическите. Байроновата ирония тук залага на популярния стереотип за Британската империя като построена върху търговска инициатива. Но също и на разминаването между въобразеното и реалното, което би могло да намери изражение в много високи очаквания и горчиво разочарование. Подобно на национализма, дефиниран от Бенедикт Андерсън посредством въобразените общности, оксидентализмът е резултат от наслагването на представи. Конструирането на образи в голяма степен разчита на дописването, и въобразяването на Запада въобще не е прерогатив само на бивши колонии. За сравнение, при посещението си в английската столица Алеко възкликва „Туй ли е било Лондон! Язык, каяфитине!“ (101) С описание на картината, която посреща Дон Жуан, Байроновият стих също отразява контраста между представите на героя (англо-оксидентализма) и действителността, представена от повествователя (авто-англо-оксидентализма):

---

¹ Отпратките в скоби обозначават съответните песни и строфа по цитираното в библиографията издание на „Дон Жуан“ на български език.

Чак докъдето погледът ти стига –
грамади тухли, мирис нетърпим
и кораби, пълзящи във верига
през лес от мачти гъст, непроходим,
зад който катедрала купол вдига –
сред гъста пелена от черен дим, –
като широка шапка на главата
на клоун – ей на Лондон красотата! (X, 82)

Дон Жуан обаче гледа с други очи на заобикалящата го реалност и демонстрира как въобразеното измества логичните обяснения – т. е. внесеният англо-оксидентализъм предопределя различния тип сетивност на чужденеца:

Но той това не зърна. В този миг
димът вълшебна пара му се стори
от пещите на този алхимик,
творящ богатствата на всички хора
(в пари, в налози); слънчевият лик
бе в мрачни облаци над кръгозора,
обаче атмосферата отровна
бе за Жуан добра и здравословна. (X, 83)

Противоречивите схващания за непознатото са нещо обичайно. Според изследването на Вл. Трендафилов, българската рецепция на Англия от края на XIX, началото на XX в. съвместява пълното отрицание и възторжената идеализация (72–104). Струва си да се отбележи, че в ценностната карта на Европа, начертана от Весна Голдсуърди (с помощта на други изследователи на символичната география на цивилизационните стойности), Великобритания се намира най-високо в йерархията на деленията Изток – Запад и Север – Юг (28). Тази идеализация на британското, и отвън и отвътре, се проектира многократно в Байроновата поема:

Аз казах, че Жуан в блян потопен,
пристъпваше след своята карета,
от нацията славна възхитен,
с душа неволно от възторг обзета. (XI, 9)

След направената пряка характеристика, повествователят дава думата на героя, който започва да славни предимствата на английското общество и тъкмо обявява увереността си, че няма бандити в горите, когато се оказва в засада. По подобен начин, в пътеписа на Гаврийски „В Лондон“, е представен сблъсъкът между предварителната концепция – дори корабчето е гордо, че пътува за Англия (302), и шокиращата случка с крадеца на пристанището. Грубото несъответствие на реалността с привнесения англо-оксидентален образ провокира у героя паралел с познатото:

По този начин – мислеше Жуан –
тук може би посрещат чужденците.
Да! Често някой собственик на хан
постъпва точно тъй със нас самите,
макар че не с изтеглен ятаган,
а със поклони граби ни парите. (XI, 15)

Оказва се, че английското и неанглийското не са диаметрално противоположни. В текста на Гаврийски друг такъв повод поражда сравнение с родното балканско: „Тоз час няколко ангели пазители се нахвърлиха на тях и тъй немилостиво ги заблъскаха в гърбовете и гдето завърнат, та аз забравих, че съм в демократична Англия и се пренесох чак в милото си отечество...“ (310–1) С други думи, конструираните образи не могат да оцелеят в непрестанно противоречие с новите впечатления – оксидентализмът се нуждае от запазване на дистанцията между обекта и субекта, тъй като предпоставената разлика е абсолютизирана и всеки досег с оксиденталната действителност може да предложи изключение, което да деконструира опозицията и да ориентализира Запада или да направи английското по-малко английско.

В този смисъл, ако се опитваме да дефинираме англо-оксидентализма, то тази дефиниция ще е непременно диалектична, включваща в себе си опозициите Изток – Запад и английскост – неанглийскост. Защото, да парафразирам Кериър (2–3), дори когато си мислим, че пресъздаваме нещо, което съществува в реалния свят, то е контекстуално и нестабилно; всеки образ варира според контекста, губи своя пълнеж и фактологичност, става флуиден.

Така лондонското осветление в „До Чикаго и назад“ не се оказва на висотата на авторовите очаквания. Алековият англо-оксидентализъм представя двойствена гледна точка – от едната страна е изграденият образ от учебниците по география, „че вечерно време Лондон се осветявал дотолкова блестящо, щото на пътника се струвало, че нарочно е илюминиран градът в негова чест“ (101), а от другата страна е субективното преживяване, повлияно от умората на героя-разказвач и от обезпокоителното присъствие на социална несправедливост на фона на градския пейзаж:

Бошлаф. Лондонският мост, най-оживеният от всичките мостове по Темза, беше дотолкова слабо сравнително осветен, щото ние с Филарета едва можахме да забележим в амбразуриите на моста налягалите по камените човекоподобни същества, оголените меса на които изглеждаха като бледни петна под прогнилите изпокъсани одежди. (101)

Около 70 години по-рано нещата изглеждат по друг начин за Байрон:

По Чаринг Крос извиват светлините,
по Пел-Мел и нататък – дълъг ред,
и с европейските да ги сравните,
ще значи да сравните злато с мед. (XI, 26)

Оксиденталните образи не са непременно положителни или пък само отрицателни, така както и авто-оксиденталните образи варират по знак. Пълното идеализиране и крайното демонизиране като проявления на оксидентализма са възможни само при целенасочено идеологизиране на Другия.

Байроновото предпочитание към противоречивото, амбивалентното, непоследователното, не ни позволяват да го заподозрем в сляпо пристрастие или пълно отрицание на родното. И макар че лондонското осветление надминава европейското, това не пречи на поета да иронизира английското общество:

Но Лондон тъй добре се осветява,
че ако в него дири Диоген
един *почтен човек* и не успява,
причината не е в туй според мен,
че слаба светлина го затруднява. (XI, 28)

В общия случай, самокритичността на авто-образите в „Дон Жуан“ е насочена към политиката, поезията и морала, а техническите и индустриални достижения не се оспорват. Но чрез контекстуализирането на позитивното Байрон неизменно разколебава естественото му тълкуване като повод за гордост у англичаните. Що се отнася до Алековата критичност към Лондон, тя не е представителна за неговото отношение към Запада и ни напомня, че не можем да говорим за последователни проявления на оксидентализъм дори у един автор. От една страна, А. Константинов отдава дължимото на стереотипното виждане за англичаните като синоним на прогреса – впечатлен от японската палата на изложението в Чикаго, авторът прави следния паралел: „Пусти японци, страшно напреднали. Ненапразно те се считат възточни англичани. Жива, деятелна, интелигентна нация!“ (65) От друга страна, пристрастията му се проектират в противопоставянето на френското и английското – възприетата и обикната култура на френските кафенета се оказва несравнима с преобладаващите в Лондон английски кръчми:

И както на пътника в Сахара, умирающ от жажда, се представят пред очите палмови градини и буйни водопади, тъй и пред моите очи се рисуваше миражът на блестящите парижки кафенета с безчислени разхладителни питиета. Нищо подобно в Лондон няма. Филарет въздишаше за американските аптеки. Влязохме за опит на две-три места, гдето продаваха уж разхладителни питиета, но пази боже от английски вкус: дават ти почти топло пиво, и то да е пиво, пак иди-дойди, ами то горчив изветрял ел (ale) и в краен случай ще ти предложат бучка лед. (104)

Тези различни проекции на Запада предполагат разслояване на оксидентализма в едно общество като българското, където формирането на разнородни образи на Оксидента сред една и съща прослойка, и дори у един човек, е пряко следствие от формиращите културогемии и свързаното с тях ценностно йерархизиране. В крайна сметка, въпреки критичния тон, дори Алековата визия за английската столица не е последователна и хомогенна:

Ето в общи чърти как прекарахме един ден в града на най-крайните противоположности: в града на хладния егоизъм и модния алтруизъм, на безчетните богатства и на отчаяната бедност, на разкошните дворци и на гнусните свърталища, на съзнателната трезвеност и на разгулното пиянство, на евангелската нравственост и на грозния разврат... (105)

Разбира се, в „Дон Жуан“, англо-оксидентализмът на другия, на чужденеца, на главния герой на поемата, е неминуемо пречупен през авто-англо-оксидентализма на повествователя, който есенциализира симплификации за Англия и англичаните. Но до тезисност и дидактичност не се стига; сатиричността на творбата не позволява на обобщенията да функционират като опростенчески, защото дори иронията е иронизирана: „Скъперниците са по дух поети“ (XII, 8). А любим похват за себе-ирония е темата да е самото писане на поемата и стиховете да обсъждат техниката на поета:

Подобно примас турил бих с послания
в Европа пълен социален ред
във връзка с климат, благосъстояния
et cetera; но за един поет
е твърде трудно Великобритания
да натъкми за рима в някой ред.
Знам: лъвовете на континента има,
но тя зверилница е несравнима. (XII, 24)

Амбивалентностите, разбира се, не благоприятстват създаването на пригледна симетрична дихотомия, според която опозицията английскост – неанглийскост може да се преведе със синонимна бинарна опозиция.

Като всеки конструкт, англо-оксидентализмът и авто-англо-оксидентализмът на произведението тръгват от познатото, за да го противопоставят на непознатото – но веднъж това е познатото за визираната английска читателска аудитория, втори път то е познатото за героя-чужденец, а в гледната точка на повествователя, зад която прозират едновременно Байроновата английскост и неанглийскост, границата между познатото и непознатото се губи, а съпоставките се движат от британското, през конкретни примери за други западни националности, към Ориента. Струва ми се, че подходяща илюстрация тук са различните подходи в текста към обобщенията за жените. Определението „романтичните глави на англичанките“ (XI, 33) изглежда колкото авторово, толкова и на героя, но е безспорно, че такова твърдение се основава на сравнение с други. Характеристиката на дамското население на острова продължава от позицията на повествователя:

Британки, не твърдя, че сте безстрастни;
напротив – но в ума ви е страстта, ... (XI, 34)

По-нататъшната характеристика, която на пръв поглед има за цел да оразличи сънародниците, всъщност деконструира бинарната опозиция между ума и сърцето. Това подлага на съмнение стереотипизираната ан-

глийска резервираност, за да преобърне поведенческото противопоставяне на Севера и Юга или Изтока и Запада, не като обосновани от различни природни условия, а като резултат от обществено наложена норма.

Гледната точка на повествователя не е гледната точка на Дон Жуан и, за да мотивира позицията на героя си, поетът представя познатото за него, чужденеца:

Но той, живял в страната романтична,
...
отпърво...
не сметна, че са хубави жените. (XII, 68)
Отпърво – тъй като подир това
се убеди, че те са по-красиви
от ослепителните същества
на Ориента – пламенни и живи. (XII, 69)

Така конструираният образ на англичанката като видян отвън става част от парадигмата на англо-оксидентализма на произведението. Към това се наслагва и авторовата ирония в задочния спор с просветителските идеи за ролята на двата пола в среднобуржоазното общество. Затова, когато повествователят се притича на помощ да защити родната хубост и с тон на познавач пояснява, че половината от чара на британката е в душевната ѝ красота (XII, 74), позицията му продължава диалога с идеала на средните класи (формулиран от Пиер Сегур и Кристоф Мейнърс) за скромна женственост, която да крепи обществения ред и да предотвратява ексцесии като Френската революция. В този контекст е проектиран и авто-образа (авто-образ дотолкова, доколкото английскостта е общият знаменател тук, а не защото набеждавам Байрон в женственост) на базата на съпоставка и оразличаване с образи на не-английскост:

Като арабски кон не стъпва тя,
нито като андалусийка млада;
не свети на Авзония жарта
в очите ѝ; парижката помада
не е за нея вечната мечта;
с бравури няма да ви изненада
(не съм по тях, макар че поживях
в Италия и музикален бях). (XII, 75)

Различните акценти биха могли да се интерпретират като проекция на виждането за жената на Изток и на Запад; или пък като отражение на дихотомията ориентализъм – оксидентализъм у автора. На фона на цялата поема обаче, чрез апострофиране на господстващия обществен морал, Байрон противопоставя автономията на индивида на политическия авторитет (според тезата на Каролайн Франклин). В този смисъл, създаденият от него авто-образ на английскостта фокусира върху морала на дамите, за да покаже, че независимо от рамката, сексуалността си остава неизменно ед-

наква. От такава гледна точка опозицията Изток – Запад се саморазрушава и дефинирането на англо-оксидентализма губи своя смисъл.

На този общочовешки есенциализъм, характерен за по-ранното Просвещение, се противопоставят „есенциализмите на оксидентализма и ориентализма“, които, да цитирам Кериър, „не се появяват неканени от разликите между групите, а се създават в процеса на есенциализация“ (8). Саид вижда редуциите в науката за Ориента като възпрепятстващи търсенията на учените. Но литературата се различава от антропологичните изследвания и редуциите в художествените произведения се функционализират от по-субективните цели на своя контекст. За насочеността на Байроновия авто-англо-оксидентализъм в „Дон Жуан“ можем да съдим по нееднократно заявяваната неприязън на поета към лицемерието на родното му общество, лицемерие, проявявано (по собствените му думи) в политиката, поезията и морала.

Като заклеява политиката, с която не може да се съгласи:
Но в болна плът се крие болен дух;
той – Касълрей – роден е на земята
да служи и да беси; сам евнух,
оковите за всички сладки смята (Посв., 15)

Байрон разколебава оксиденталната проекция на Англия като превъплъщение на демокрацията и свободата, където живее „народ свободен, / на свята конституция опрян“ (XII, 83). По подобен начин рисува и сцената на английската литература, на която „безумците за слава нямат брой“ (XI, 61), а поезията се оказва „гаснещ Рим“ (XI, 62), за да стигне до обобщението:

Животът е пиеса, затова,
злодеи, доиграйте своята роля... (XI, 86)

Заявеното авторово намерение е да разобличи морала, или по-скоро липсата на такъв в своето съвремие:

Не, аз не лъжа – нека да получи
читателят за нас представа сам;
завинаги той твърдо да научи:
английският народ не е почтен
и знае това отлично и без мен. (XI, 87)

Създаденият от произведението преобладаващо негативен образ на английскостта е значимо постижение в корпуса на авто-оксидентализма, което подлага на съмнение неизменното „попиване на западна идентичност“ от страна на западни автори в досег с Изтока, в смисъла, който придава на фразата Кериър (13), а именно твърдението, че „те приемат оксидентализма като валидна представителна извадка за същността на съвременния Запад“. В „Дон Жуан“ Байрон подлага всичко на съмнение, включително и валидността на конструираните от него образи.

Байрон, Дж. Г.

Библиография

- Байрон, Дж. Г. *Дон Жуан*. Прев. Любен Любенов. С.: Народна култура, 1986.
- Гаврийски, Д. „В Лондон“. *Знание*, г. II, кн. IV, декември 1913, с. 301–317.
- Голдсуърди, Весна. *Измислянето на Руритания*. С.: Кралица Маб, 2004.
- Константинов, Алеко. *До Чикаго и назад. Събрани съчинения в четири тома*, Т. 1. С.: Български писател, 1980.
- Трендафилов, Владимир. *Неизличимият образ в огледалото. Актуалната българска рецепция на Англия, англичанина и английската мисъл през 19 и началото на 20 век*. С.: Кралица Маб, 1996.
- Buruma, Ian and Avishai Margalit. *Occidentalism: The West in the Eyes of its Enemies*. London: Penguin, 2004.
- Buruma, Ian and Avishai Margalit. *Occidentalism: The Short History of a Concept*. Atlantic Books, 2004.
- Buruma, Ian. „The Origins of Occidentalism“. *The Chronicle of Higher Education. The Chronicle Review*. Feb. 6th, 2004, <http://chronicle.com/free/v50/i22/22b01001.htm>, accessed on 14th May 2005.
- Carrier, James (ed.) *Occidentalism: Images of the West*. Oxford: Clarendon Press, 1995.
- Cronin, Richard. *Romantic Victorians: English Literature, 1824–1840*. London and New York: Palgrave, 2002.
- Franklin, Caroline. „‘Quest Cruising O’er the Ocean Woman’: Byron’s *Don Juan* and the Woman Question“. Jane Stabler (ed.) *Byron*. London and New York: Longman, 1998. pp. 79–93.
- Lindstrom, Lamont. „Cargoism and Occidentalism“. James Carrier (ed.) *Occidentalism: Images of the West*. Oxford: Clarendon Press, 1995. pp. 33–60.
- Venn, Couze. *Occidentalism: Modernity and Subjectivity*. London: Sage, 2000.